

bosanskog kralja uništile i krupnu bosansku vlastelu čime su porušili dva temeljna stupa na kojima je počivala struktura srednjovjekovne bosanske države. Autor je pokazao da je osmansko osvajanje Bosne bio dugotrajan i mukotrpan višedecenijski proces u kojem je osmanska vojna strategija došla do potpunog izražaja. Na tom putu su "Turci naišli na grčevit otpor domaćih vladajućih struktura". Dovodeći u sumnju ranije uvriježena mišljenja prema kojima je Bosna nesprijetna dočekala osmanski napad, predočene opservacije upućuju na zaključak da je vojni sudar između Osmanskog carstva i Bosanskog kraljevstva bio sukob neravnopravnih protivnika. Nezaustavljiva sultanova vojska bila je prejak uprkos tome što "bosanske snage nisu odustajale do samog kraja".

Uz napomenu da je knjiga obogaćena imenskim i topografskim registrom čime je njena upotreba dodatno olakšana, potrebno je istaći da je ukupnost i vrijednost elaboriranih informacija u razumijevanju cjelokupnog stanja i kompleksnosti bosansko-osmanskih odnosa protkano elokventnim i stručnim autorovim izlaganjem. Pitkost njegovog izražavanja drži čitatelja aktivnim u stalnom promišljanju o glavnoj problematici. Stječe se dojam da bi na određenim mjestima jasnoća, preglednost i razumijevanje sadržaja bili dodatno upotpunjeni ilustrativnim te naročito kartografskim materijalima koji su ovom prilikom izostali. Držeći se striktno strogih zanatskih postulata historičara Filipović traži čvrst oslonac u izvorom materijalu koji temeljito provlači kroz istančan kritički aparat ne dopuštajući proizvoljne zaključke, puka nagađanja i neutemeljene pretpostavke. U toj nakani ne rješava sva postavljena pitanja i ne otklanja sve nagomilane istraživačke probleme ali je prilazeći golemoj izvornoj građi iz drugačije perspektive, svjestan nje-

nog senzibiliteta, ukazao na neka drugačija tumačenja uz istovremeno valoriziranje kako starijih tako i recentnijih historiografskih postavki. Konsultirajući dostignuća evropske i svjetske historiografije kroz ogromnu literaturnu ponudu autor je problematiku bosansko-osmanskih odnosa uspješno stavio u međunarodni kontekst. Time je potpuno ostvario uvodom zacrtani cilj postavljajući čvrste temelje i polazišta za dalja istraživanja ekonomskih, privrednih i kulturnih veza između Bosanskog kraljevstva i Osmanskog carstva. Ostvareni uvid, analiza i sveobuhvatnost sadržaja i njegove kvalitete nedvojbeno pokazuje da se radi o dostignuću kojim je Filipović podigao znanstvenu letvicu na višu razinu čime je sasvim ispunio očekivanja. Na koncu, u iskrenom uvjerenju kako će svoj puni potencijal dostići s prijevodom na neki od vodećih svjetskih jezika, domaćoj čitalačkoj javnosti sa zadovoljstvom preporučujemo ovo vrijedno naučno djelo.

ALMIR PECO

DOI: 10.46352/23036974.2020.1.218

Edin Bujak, *Stećkopedija: kameno blago stare bosanske države*. Sarajevo: Mladinska knjiga, 795 str.

Stećci predstavljaju jednu od važnijih i općeprepoznatljivih karakteristika srednjovjekovne bosanske historije. Fenomen, nepoznanice i misterije koje ih prate odrazile su se na značajniji interes autora različitih profila. Sintetski pristupi stećcima neimara Šefika Bešlagića omogućavaju brojnim autorima da nadograđuju ranija saznanja. Monografija *Stećkopedija – kameno blago stare bosanske države*, arheologa Edina Bujaka nastala je kao dio trilogije o srednjovjekovnoj bosanskoj državi u izdavačkoj kući Mladinska

knjiga. Njen polazni zadatak je da pobudi interesovanje šire čitalačke populacije, prvenstveno mladih, za jedinstveno poimanje odnosa života i smrti, uklesano u nadgrobne spomenike – stećke. Također je namijenjena svim ljubiteljima srednjovjekovne bosanske arheologije i historije, kao i naučnoj zajednici. Monografija obuhvata dosadašnje radove koji su se bavili ovom tematikom i novija historijska i arheološka istraživanja. Pred nama je luksuzno izdanje ispunjeno kvalitetnim fotografijama, maštovitim ilustracijama, kartama i likovnim radovima. Time privlači i slučajnog prolaznika da zastane i prelista je. Stil pisanja je lagan za čitanje i protkan je autorovim ličnim izrazom. Na ovaj način se stvara lakša poveznica između čitaoca i samog teksta.

Školska podjela rada na uvod, zaplet, vrhunac, rasplet i kraj (stručno rečeno na iznošenje dosadašnjih saznanja, opis problema, postavljanje u kontekst, katalogizacija i završna riječ autora) omogućuje čitaocu da postepeno gradi svoje znanje, ali i da može svaku cjelinu posmatrati zasebno. Na samom početku predstavljena je kratka historija srednjovjekovne bosanske države, kao i njen ekonomski i urbani razvoj, vanjsku i unutrašnju politiku i svjetovni i religijski život. Ti konteksti pomogli su pri oblikovanju jedinstvenog bosanskog stila, čiji se odjek u velikoj mjeri može pratiti na stećcima. Iz perioda nastajanja stećaka, o njima niko nije govorio, osim njih samih. Tek kada se ova tradicija prestala izvoditi, interesovanje o njima se počelo javljati. U *Stećkopediji* su navedeni svi dostupni historiografski spomeni stećaka, od Benedikta Kuripešića iz 1530. godine o nekropoli u blizini Rogatice, pa sve do radova iz XX stoljeća, čiji su autori Alberto Fortis, Arthur Evans, Ćiro Truhelka, Šefik Bešliagić, Marian Wenzel i drugi.

Kamenje, mramorje, mašeti, bilig su sve nazivi za ove kamene spomenike koje je davao sam narod. Oni su ostavljali obilježje na krajolicima, bilo urbanim bilo ruralnim. I kada su se prestali klesati, postali su dio čovjekova krajolika i misterija davih prošlih vremena. U naučnoj i široj zajednici pripisivani su mnogima: bogumilima, Crkvi bosanskoj, Vlasima, pripadnicima pravoslavne ili rimokatoličke crkve. Stećci su dio opće tradicije srednjovjekovne Bosne i ne mogu se kao zasebni pripisati niti jednoj religijskoj zajednici, čak ni posebnom društvenom statusu. U novijoj literaturi stećci su povezivani sa armenskim hačkarima i vanzemaljskim aktivnostima, što autor opovrgava.

Jedna od teza koja se izdvaja u radu jeste postavka o tri dimenzije stećka. Do sada se za stećka najčešće uzimao onaj vidljivi dio, koji se nalazi iznad zemlje (treba uzeti u obzir da su mnogi stećci tokom vremena “utonuli” u zemlju, pa tako često nisu ni vidljivi). Međutim, prema autoru, ono predstavlja samo njegovu prvu dimenziju. Druga dimenzija je sam grob ispod stećka, a treća je nematerijalna, koja se odnosi na narodna vjerovanja i predanja. O ovoj posljednoj se najmanje raspravljalo u naučnim radovima. Pitanje koje se također često postavlja jeste kako su ovi spomenici izrađivani i prevoženi do samih nekropola. Zbog težine i skupoće ovog procesa, autor navodi da su stanovnici bosanske države najviše ulagali u smrt u čitavoj srednjovjekovnoj Evropi. Ovaj proces je objašnjen uz jasne ilustracije, usmene predaje i fotografiju model saonice za prevoz stećaka. U narednih par poglavlja sistematski su predstavljeni oblici stećaka, ornamenti koji su na njima pojavljuju (arhitektonski motivi, prikazi životinja, alatki, statusni simboli, oružje, simboli, figuralni prikazi i bordure). Način na koji su ova poglavlja predstavljena, idealna

su za samopodučavanje ili u svrhu naučnog materijala za školsko obrazovanje.

Kratkoća epitafa na stećcima, kao osobina, preuzeta je iz tradicije nastale još u periodu ranog kršćanstva, sa ciljem očuvanja sjećanja na pokojnika samo u najužem krugu porodice i prijatelja. Natpisi pripadaju i svijetu mrtvih i svijetu živih. Pričaju priču o onima koji leže ispod spomenika, a živi svoju vječnu tugu uklesuju u njega. Osim što pričaju priče o samim ljudima, ovi natpisi nekada pričaju i priče o svijetu oko sebe, čime historičarima i lingvistima služe kao nijemi izvor informacija. U poglavlju su istaknuta 23 natpisa, kao što su oni na ploči kaznaca Nespine, natpis župana Grda, gosta Mišljena, Radače Čihorić i drugi.

O grobovima pod stećcima i nalazima iz njih bilo je ranije govora. Nažalost, mnogi grobovi su pri iskopavanjima zatečeni prazni, bez nalaza, što je uzrokovano lovom na blago tokom osmanskog doba i u vrijeme austrougarske uprave. Prvi stručno istraživanje podzemne razine stećka je izvršeno iskopavanjem čuvenog Kraljeva groba u Jajcu. U monografiji je dat kratak pregled grobnih nalaza (oružje, odjeća, nakit, posuđe, novac) sa 21 nekropole stećaka. Ovoj dimenziji također pripadaju same grobne konstrukcije (proste rake, kamene konstrukcije i mauzoleji). Istaknuta je također jedna novina u ovom poglavlju, a odnosi se na DNK analizu fragmenata ljudskih kosti. Ove analize su već provede na bedrenoj kosti kneza Batića iz Kopošića i skeletima iz Divičana kod Jajca. Pokazale su da genetička istaživanja mogu ponuditi značajne podatke arheološkoj nauci.

Radi prezentacije bogatstva stećaka predstavljen je svojevrsni katalog od 100 izabranih nekropola sa prostora Bosne i Hercegovine, Dalmacije, Crne Gore i Srbije. Svaka nekropola je popraćena kratkim opisom sa

fotografijama i crtežima izabranih stećaka, istaknutim epitafima, kao i likovno-umjetničkim prikazom, koji pokazuje koliko su oni srasli sa svojom okolinom i postali dio krajolika. Narodnim predanjima o stećcima, njihovoj tećoj dimenziji, do sada nije posvećivana velika pažnja. U pjesmama i pričama oni su "čudno" kamenje koje je "posijano" posvuda, a zbog starosti i mističnosti koja ih okružuje, nazivani su i "grčkim grobljima". Izazivaju strahopoštovanje, kao posljednja, "vječna kuća" pretka koji "štiti, opominje, ali i kažnjava ako je zanemaren." Završetak monografije predstavlja prikaz odnosa modernog svijeta i stećaka. U savremenoj umjetnosti oni su nepresušno vrelo inspiracije za pisce, slikare, skulptore i fotografe, uključujući neke od vrhunskih umjetnika ovih prostora kao što su Miroslav Krleža, Mak Didzar ili Skender Kulenović. Godine 2016. na UNESCO-ovu listu svjetske baštine uvršteno je 28 nekropola. Ovo je još više potaklo njihovo proučavanje. Međutim, veliki broj stećaka i nekropola je još uvijek nezaštićeno, ostavljeno na milost prirodi i čovjeku koji ih sebično uništava, čak i nestručnim pokušajima da ih očuva. Fotografije stećaka zaraslih u mahovinu, utonulih u zemlju ili natrpanim drvima za ogrev najbolje to pokazuju. Na samom kraju rada priložene su prekrasne ambijentalne fotografije "kamenih bisera" i sakupljene izjave o tome šta stećci znače običnim ljudima.

Stećkopedija – kameno blago stare bosanske države idealno je štivo za individualno učenje i naukovanje šire čitalačke publike, kao i dodatno sredstvo u nastavnom procesu, u pojašnjavanju problematike stećaka. Ona omogućava čitaocu da se pravolinijski i postepeno uvodi u tematiku, ali i da svaki odlomak može posmatrati odvojeno kao smislenu cjelinu. Knjiga je obogaćena fotografijama, ilustracijama, likovnim prikazima, mapama i izvacima

iz historijskih izvora kako bi se demonstrirala lepeza prisustva i konteksta stećaka ali i uspješno održalo interesovanje kod čitaoca. Uspjeh monografije je izniman, ispunjava zacrtane ciljeve autora i predstavlja značajan doprinos u prezentaciji bosanske srednjovjekovne kulturne baštine. Iako su stećci glavna tema, ovaj rad daje čitateljima i njihov širi kulturno-historijski okvir (historijska priča, arheološki materijal, narodne predaje, priče o onima koji su ih izučavali). Priča o modernom opstanku stećaka i mogućnostima, koje nudi novija istraživanja, održava prvobitnu svrhu ovih spomenika, a to je da oni koji su pod njima ukopani, ne budu zaboravljeni.

AMILA KURTOVIĆ

DOI: 10.46352/23036974.2020.1.221

THE TREASURES OF KNOWLEDGE: AN INVENTORY OF THE OTTOMAN PALACE LIBRARY (1502/3-1503/4). Leiden-Boston: Brill, 2019, I (XIII + 1080 pp.) + II (I + 243 pp.)

Biblioteke su kroz historiju predstavljale istinske čuvare znanja i znanosti. Inventar svake biblioteke, bez obzira kojem tipu pripada, predstavlja stvarni dokaz o onome što ona posjeduje. U izdanju izdavačke kuće Brill, 2019. godine publicirana su dva toma knjige *Treasures of Knowledge: An Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3-1503/4)* koja ne samo da prezentira bogatstvo biblioteke iz 16. vijeka nego predstavlja značajno dokumentarno svjedočanstvo o kulturi, historiji i umjetnosti toga vremena. U kratkom predgovoru (pp. XI-XIII) urednici su predstavili tematiku radova i njihove autore, koji slove za etablirane stručnjake i istraživače iz oblasti osmanistike i kulturne historije.

Prvi tom knjige je podijeljen na tri dijela sa ukupno dvadeset osam radova, dok drugi tom knjige sadrži faksimile i transliteraciju.

Prvi dio naslovljen kao *Overview and Significance of the Palace Library Inventory* (pp. 1-160) obuhvata tri istraživačka članka koji se bave organizacijom i strukturom bibliotečke riznice te konceptom katalogizacije koji je ustanovio čuveni osmanski učenjak Atûfi.

Prvi rad je *The Spatial Organization of Knowledge in the Ottoman Palace Library: An Encyclopedic Collection and Its Inventory* (pp. 1-77) autorice Gülru Necipoğlu, u kojem ona razmatra intelektualne tokove i znanstvenu organizaciju knjiga-rukopisa prema inventaru *Unutrašnje riznice* (Inner Treasury) Topkapi Saraja. Ova *Riznica* je impozantna građevina, značajna i zbog svoje arhitekture, kao i bogate zbirke nastale u vrijeme vladavine sultana Mehmeda II i njegovog sina Bajezida II. Autorica je detaljno pojasnila principe katalogizacije te bibliotečke zbirke, principe znanstvenog i književnog kanona toga vremena i znanstvene potkategorije koje su preovladavale u fazama nastanka zbirke. Katalog ove biblioteke datira iz najranijeg perioda i bio je pripremljen za Bajezida II 908/1502-3. godine (prepisan 909/1503-1504. godine). Taj katalog nazvan *Registar knjiga* ili, jednostavno, *Inventar* predstavlja dokument od velikog historijskog značaja, jer je jedini sačuvani primjerak ovakve vrste dokumenata iz osmanskog perioda. Kroz katalog je omogućen uvid u kompletan fundus ne samo Topkapi Saraja nego i privatnih zbirki osmanskih sultana. Ime sultana Bajezida II, zabilježeno na velikom broju početnih stranica rukopisa, prema mišljenju autorice ukazuje na involviranost sultana u proces katalogizacije. Autorica je utvrdila da je posao bibliotekara bio povjeren uglednom učenjaku iz osmanskog perioda, Hajreddinu Hizir